

סוגיה ה: איסור סיכה

רקע

סיכה היא אחד מארבעת העינויים שאין בהם כרת, אבל הדין, שמקורו במשנה בשבת ומובא בסוגייתנו, שסיכה כשתיה, מעמידו באור ייחודי. לדין סיכה כשתיה השלכות רבות, מעבר לגדרי עינויים ביום הכיפורים.

מקורות

א. עז: "ת"ר אסור לרחוץ מקצת גופו ככל גופו... סך כדרכו ואינו חושש" עו: "רחיצה וסיכה מנא לן דאיכרי עינוי... דכתיב וסוך לא סכתי" שבת פו. משנה, "מנין לסיכה שהיא כשתייה... וכשמן בעצמותיו" נדה לב. "דתניא ולא יחללו את קדשי בני ישראל... וכשמן בעצמותיו"

[הגמ' מביאה מקור שזר הסך בשמן של תרומה חייב קרן וחומש, כשם שאוכל ושותה תרומה חייב קרן וחומש]

ב. רמב"ם הל' תרומות פ"י הל' א-ב, ופי"א ה"א

ג. ר"ן א: באלפס ד"ה ואם

רמב"ם הל' שביתת עשור פ"ג ה"ט

הל' תעניות פ"ה ה"ה ה"ט

תוס' עז. ד"ה מניין

ג. תוס' עז. ד"ה דתנן; נדה לב. ד"ה וכשמן

תוס' רבינו פרץ פסחים כד: ד"ה הניח

ד/1. שו"ע סי' תריד סע' א ומשנה ברורה

2. ט"ז יו"ד סי' ריז סק"ד, "כתב ב"י בשם א"ח... אין חילוק בהם לגמרי"

ביאור הלכה סי' שכו סע' י ד"ה בשאר חלב

תוס' רבינו פרץ פסחים כד: ד"ה הניח

הניח חלב של שור הנסקל על גבי מכתו פטור, ואף על גב דשור הנסקל אסור בהנאה וסלקא דעתך אמינא דאסור לסוך על גבי מכתו דהיינו הנאה מכל מקום פטור דהיינו שלא כדרך הנאתו דאינו אסור, משמע הא אי הוי דבר שאינו אסור בהנאה הוה מותר לסוך על גבי מכתו אפילו דרך הנאתו, ותימה דהא אמרינן סיכה כשתיה כדכתיב ותבא כמים בקרבך וכשמן בעצמותיו ואם כן כיון דשתייה אסורה הוה לן למימר נמי דסיכה אסורה, ויש לומר דהא דאמרינן דסיכה בכלל שתייה היינו דווקא בסיכה של תענוג דליהנות עבד, אבל בסיכה של צער כמו על גבי מכתו מותרת וראיה מיומא דהתם אמרינן מי שיש לו חטטין בראשו סכן כדרכו ביום הכפורים ואינו חושש, והיכי שרי והא סיכה בכלל שתייה ושתייה אסורה ביום הכפורים, אלא ודאי כיון שהיא סיכה של צער לא אמרינן סיכה בכלל שתייה.

ומכאן אוסר הרב רבינו ברוך לנשים לסוך בניהם בשומן של חזיר כנגד האור כדי להחזיקם, דכיון דלא הוי סיכה של צער אלא הוי סיכה של תענוג אמרינן דסיכה בכלל שתייה, אבל אי הוי של צער ודאי שרי, ור"ת פירש דלא אמרינן דסיכה בכלל שתייה אלא בשמן בלבד דכתיב ביה קרא דכתיב ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו, ובנדה פירשתי.

ט"ז יו"ד סי' ריז סק"ד

כתב בית יוסף בשם ארחות חיים דאסור לסוך בשרו בחלב חזיר דסיכה בכלל שתייה היא ונראה דלא קיימא לן כן דבהדיא כתב התוספות פרק בתרא דיומא [עז]. דמותר לאדם לסוך בחלב דלא אשכחן סיכה כשתיה אלא ביום כיפור ואיסור הנאה משום דאיכא אסמכתא אבל בחלב דהיתירא הנאה מותר וכן כתב בפרק בנות כותים בשם ר"ת וכן כתב בית יוסף סי' קכג בשם רשב"א בתשובה שמותר לסוך בחלב חזיר אפילו שלא במקום סכנה. אלא שבאיסור והיתר סוף כלל לטראיני שכתב דאין היתר סיכה בחלב או בחזיר אלא היכא דאיכא צערא אבל אדם בריא משום תענוג לא ועל כן אין לסוך תינוק בחלב חזיר שאין זה אלא לתענוג אבל מניחין עובד כוכבים לסוכן ולהאכילין שאין אומר להזהיר גדולים על הקטנים אלא לסוך אותם בידים עד כאן לשונו וכן עיקר. ובלבוש חילק מסברתו לאסור בסיכת חלב חזיר ולא בשאר חלב ולא דק במקורן של דברים כי אין חילוק בהם לגמרי.

ביאור הלכה סי' שכו ע' יד"ה בשאר חלב

ויעיין בביאור הגר"א שדעתו כדעת הרבה מגדולי הפוסקים דאף בחול אסור [לרחוץ בחלב] דסיכה כשתיה ועכ"פ מדרבנן אסור ודלא כר"ת וסייעתו שהתירו בזה לגמרי. מיהו מנהג העולם לרחוץ בבורית שלנו הנעשים מחלב ורק איזה מדקדקים זהירין בזה. ואם מצוי להשיג בורית שנעשים שלא מחלב בודאי נכון לחוש לדעת המחמירין בזה.

הסבר הסוגיה

"מנין לסיכה שהיא כשתיה ביום הכיפורים אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר שנאמר ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו". [משנה שבת פו.]

חז"ל מביאים שני מקורות לאיסור סיכה ביום הכיפורים:

א. סיכה כשתיה – שנאמר: "ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו".

ב. סיכה נקראת עינוי, כנאמר בדניאל [י, ג]: "לחם חמדות לא אכלתי... וסוך לא סכתי"

בין שני המקורות יש שני הבדלים מרכזיים:

1. לפי המקור השני, הלימוד מלמד על דין ייחודי ליום הכיפורים. לפי המקור הראשון, שסיכה כשתיה, ניתן ללמוד דין כללי בכל התורה.

2. לפי המקור השני חומרת איסור סיכה מקבילה לחומרת איסור רחיצה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה. לפי המקור הראשון חומרת איסור סיכה מקבילה לחומרת איסור אכילה ושתיה.

המסקנה העולה ממקורות אלו, שבכל התורה כולה איסור סיכה הוא מפאת הדרשה ש"סיכה כשתיה", ובהלכות יום הכיפורים איסור סיכה הוא גם מפאת דרשת "סיכה כשתיה" וגם מהלכה ייחודית ליום הכיפורים, שמניעת סיכה מוגדרת כעינוי.

מסקנה זו הנובעת מהלימודים נסותרת מסוגיות הגמ'. בריש פרקין [עד.] מפורש שחומרת איסור סיכה אינה כאכילה ושתיה, שעל אכילה ושתיה חייבים כרת, ועל סיכה אין כרת. כמו כן, הגמ' [עו:] אומרת שחולה ואדם שיש לו חטטין בראשו סכים כדרכם ואינם חוששים, למרות שאסור להם לאכול ולשתות לרפואתם.

המסקנה, שבכל התורה סיכה כשתיה, וכל מקום שיש בו איסור שתיה יש בו גם איסור סיכה, מקבלת סיוע מהגמ' בנדה [לב.] הלומדת מהפסוק "ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו" שזר הסך שמן של תרומה משלם קרן וחומש, כשם ששותה משקה של תרומה משלם קרן וחומש. אבל, מסקנה זו נסותרת מהגמ' בפסחים [כד:] המביאה כדוגמא להנאה מאיסור הנאה שלא כדרך הנאתן "הניח חלב של שור הנסקל על גבי מכתו". מדוע הגמ' צריכה להביא דוגמא מחלב של שור הנסקל, שהוא איסור הנאה, הרי סיכה כשתיה, וחלב אסור באכילה ושתיה, וממילא הוא אסור גם בסיכה, אלא על כרחך, שחלב מותר בסיכה למרות שאסור באכילה ושתיה, שסיכה אינה כשתיה.

מכח שאלות אלו הראשונים קובעים את מקור הדין וגדריו. רוב הראשונים [תוס' נדה לב. ד"ה כשמן], רשב"א וריטב"א (שם). תוס' בפרקין [עו. ד"ה דתנן] והרמב"ן [נדה לב. ד"ה דתניא] מתלבטים האם בתרומה סיכה כשתיה מהתורה, אבל בשאר איסורים גם הם מודים שהאיסור רק מדרבנן [סוברים, שסיכה כשתיה מדרבנן, שהרי מפורש במשנה [שבת פו.] שהדרשה "ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו" אינה דרשה אלא רמז בעלמא. לפיכך מפרשים הראשונים, שכיוון שאיסור סיכה ביום הכיפורים מדרבנן, הקילו חכמים באיסורו, והתירו אותו לצורך חולה, ולמי שיש לו חטטים בראשו.

כמו כן מצמצמים הראשונים את הדין:

א. תוס' בסוגיתנו [נו. ד"ה דתנן] מביא בשם רבינו תם שדין סיכה כשתיה נאמר לגבי תרומה ויום הכיפורים בלבד "בתרומה אסור משום דאיכא אסמכתא ד'ולא יחללו' וביום הכיפורים אסור משום תענוג".

ב. תוס' בנדה [לב. ד"ה וכשמן] מביא בשם רבינו תם, שדין סיכה כשתיה נאמר מדרבנן בכל התורה כולה, אבל הדין נאמר לגבי שמן בלבד, סיכה בחלב מותרת לכתחילה.

ג. תוס' רבינו פרץ [פסחים כד: ד"ה הניח] סובר שדין סיכה כשתיה נאמר בכל התורה כולה, אבל רק סיכה לתענוג מוגדרת כסיכה, ודינה כשתיה, סיכה של צער, כגון סיכה על גבי מכתו, אינה מוגדרת כסיכה, ואינה כשתיה.

בין שיטות הראשונים נפקא מינה גדולה להלכה. לפי שיטת רבינו תם אין איסור לסוך בשומן מן החי, או מפני שדין סיכה כשתיה נאמר רק בשמן, או מפני שהדין נאמר רק בתרומה ויום הכיפורים. לפי שיטת רבינו פרץ, סיכה כשתיה בכל התורה, ואסור לסוך סיכה של תענוג בשומן מן החי שאינו ראוי לאכילה.

המשנה בשבת [פז] אומרת: "מנין לסיכה שהיא כשתיה ביום הכיפורים", משמע שאיסור סיכה ביום הכיפורים נובע גם מדין עינוי, כרחיצה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה, וגם מדין סיכה כשתיה. משנה זו דורשת הסבר, מה התחדש בדין סיכה כשתיה בנוסף לדין עינוי? הגר"א [שנות אליהו שבת פ"ט מ"ד] מתמודד עם שאלה זו, והוא מפרש: "מנין לסיכה שהיא כשתיה ביום הכיפורים. קאי [אהא] דקתני ביומא יום הכיפורים אסור באכילה ושתיה ורחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המיטה. ובא בכאן לאשמעין דסיכה אין בה כרת כמו ה' אחריני שאינה אלא מן הסמך. ומשום הכא ל"פ [=לא פירש] אלא אסיכה ולא אשאר דה' נפקא לן מקרא מה' ענויין ושתיה בכלל אכילה נמי מקרא ממש. אבל סיכה זכר לדבר בעלמא שהוא בכלל שתיה". הגר"א מבאר שהמשנה לא באה לחדש הלכה, אלא רק למנוע טעות. היתה הוה אמינא שסיכה כשתיה, ולכן חייבים עליה כרת, מפרשת המשנה ששתיה כסיכה מסמך בעלמא, ואין בה כרת, אלא דינה כשאר ארבעת העינויים [מביאור הגר"א (א"ח סי' שכו סע' י"ד) או בשאר חלב] משמע שניתן לפרש שיש כרת על סיכה].

כמדומני, שהרמב"ם מפרש את דין סיכה כשתיה בדרך אחרת משאר הראשונים, ועל פי ביאורו המשנה מתבארת בשופי.

הרמב"ם מביא את המושג "סיכה כשתיה" שלוש פעמים, וכולן בספר זרעים. [בהלכות תרומות פ"א ה"א] הרמב"ם פוסק: "התרומה ניתנת לאכילה ולשתיה ולסיכה שהסיכה היא כשתיה". בהלכות מעשר [פ"ג ה"ז] הרמב"ם פוסק: "שמן שלוקח האורג לסוך בין אצבעותיו חייב בדמאי מפני שהוא נבלע בגופו וסיכה היא כשתיה בכל מקום". בהלכות מעשר שני [פ"ג ה"י] הרמב"ם פוסק: "מעשר שני ניתן לאכילה ושתיה שנאמר ואכלת לפני י"י אלהיך, וסיכה כשתיה". בנוסף לכך הרמב"ם מחבר דין סיכה עם דין שתיה גם לגבי אכילת פירות שביעית [הל' שמיטה ויובל פ"ה ה"א]. שם הרמב"ם לא כותב "סיכה כשתיה" כיוון שפירות שביעית ניתנו גם להדלקת הנר ולצביעה].

המכנה המשותף של המקורות הללו שלא מדובר בהם על איסור אלא על יעוד. פירות תרומה, מעשר שני ושמיטה מיועדים לאכילה ולשתיה, וכיוון שסיכה כשתיה הם מיועדים גם לסיכה. פירות תרומה, מעשר שני ושמיטה הם של גבוה, והרוצה ליהנות מהם חייב ליהנות מהם על פי היעוד שקבע להם "בעל הבית" [זר האוכל תרומה חייב קרן וחומש רק מפני שפגע ביעודם, והוציאם משולחן גבוה].

משמע, שלדעת הרמב"ם סיכה כשתיה מהתורה, אבל רק במקום שיש באכילה מצוה ויעוד. לענין מאכלות אסורות, התורה אסרה אכילה בלבד, וסיכה אינה כלולה באכילה, אבל במקום שבאכילה מקיימים את יעודו של הפרי, אף סיכה בכלל קיום היעוד [ניתן להקשות על הסבר זה מדין דמאי (הל' מעשר פ"ג ה"ז)], ששם לא מדובר על פרי שיש יעוד באכילתו, אבל כיוון שחייב דמאי רק בפרי העומד לאכילה, ניתן ליישם דין סיכה כשתיה גם שם].

על פי הבנה זו, ביום הכיפורים שיש איסור אכילה ושתייה, סיכה אינה כלולה באיסור. אבל חידשה המשנה בשבת, ש"סיכה כשתיה ביום הכיפורים", מהתורה סיכה ביום הכיפורים אינה כשתיה, ואין בה כרת, אבל מדרבנן סיכה כשתיה. משמעות הלכה זו שיש הלכה בגדרי סיכה ביום הכיפורים, שאינה אסורה מדין "עינוי" אלא מדין "סיכה כשתיה", ולכן איסורה מדרבנן בלבד.

הרמב"ם [הל' שביתת עשור פ"ג ה"ט] פוסק: "אסור לסוך מקצת גופו ככל גופו בין סיכה של תענוג בין סיכה שאינה של תענוג ואם היה חולה אף שעל פי שאין בו סכנה או שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש". לדעת הרמב"ם יש שלושה סוגים של סיכה: סיכה לתענוג – לעינוג הגוף, סיכה שאינה של תענוג – להסרת לכלוך, וסיכה של חולה ושל אדם שיש לו חטטין בראשו. שתי הסיכות הראשונות אסורות, והשלישית מותרת. תוס' [עו. סוד"ה דתנן, וד"ה מניין] חולק על הרמב"ם ומתיר גם סיכה להסרת לכלוך. שיטת הרמב"ם צריכה ביאור, מדוע רחיצה להסרת לכלוך מותרת, וסיכה להסרת לכלוך אסורה?

ניתן לפרש, שרחיצה אסורה רק מדין עינוי, ולכן מותרת להסרת לכלוך. סיכה אסורה מדרבנן גם מדין "סיכה כשתיה", ולכן אסורה אף להסרת לכלוך [כיוון שהאיסור מדרבנן, לא גזרו על חולה ועל אדם שיש לו חטטין בראשו].

ניתן להוכיח הבנה זו מפסק הרמב"ם בדיני תשעה באב. הרמב"ם [הל' תעניות פ"ה הי"א] פוסק: "[תשעה באב] אסור ברחיצה בין בחמין בין בצונן ואפילו להושיט אצבעו במים ואסור בסיכה של תענוג ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה כיום הכפורים", הרמב"ם מדגיש שרק סיכה של תענוג אסורה בתשעה באב. דינו של הרמב"ם צריך עיון, כיוון שדיני תשעה באב זהים לדיני יום הכיפורים, מדוע בסיכה הדינים שונים? אלא על כרחך, שרק דיני "עינוי" זהים בשניהם, סיכה שאינה לתענוג, אינה אסורה מדין "עינוי" אלא מדין "סיכה כשתיה", ודין זה חידשו חכמים ביום הכיפורים בלבד.

סיכום

לאיסור סיכה ביום הכיפורים שני מקורות:

א. "וסוך לא סכתי" - מדין עינוי.

ב. "סיכה כשתיה".

לרוב הראשונים דין סיכה כשתיה אינו מחדש דבר, ואיסור סיכה זהה לרחיצה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה. הרמב"ם אוסר סיכה אפילו שאינה לתענוג, ועל פי הסברנו, דין זה נובע מדין "סיכה כשתיה".

נחלקו הראשונים בגדר דין סיכה כשתיה:

תוס' ביומא בשם ר"ת סובר שסיכה כשתיה מדרבנן בתרומה וביום הכיפורים בלבד.

תוס' בנדה בשם ר"ת סובר שרק סיכת שמן כשתיה. איסור זה מדרבנן בכל התורה.

תוס' רבינו פרץ סובר שסיכה לתענוג כשתיה מדרבנן בכל התורה, וסיכה שאינה לתענוג מותרת.

הרמב"ן מסתפק האם בתרומה סיכה כשתיה מהתורה, בשאר התורה סיכה כשתיה מדרבנן. מהרמב"ם משמע שסיכה בתרומה מהתורה, וכן בכל מקום שיש ייעוד באכילה, אבל באיסורי אכילה סיכה אינה כשתיה.

הלכה

השו"ע [סי' תרי"ד סע' א] פוסק כרמב"ם: "אסור לסוך אפילו מקצת גופו ואפילו אינו אלא להעביר הזוהמא אבל אם הוא חולה אפילו אין בו סכנה או שיש לו חטטין בראשו מותר" [מחלוקת מגן אברהם וט"ז האם מותר לרחוץ כדי להעביר את הזוהמא].

בזמננו שכיח מאוד שבסבונים ובמשחות ידיים מצויים רכיבים מן החי, והיתר השימוש בהם תלוי, לכאורה, במחלוקת הראשונים בדין סיכה כשתיה. הט"ז [יו"ד סי' קי"ז סק"ד] פוסק שאסור לסוך לתענוג בכל דבר האסור באכילה, וסיכה למניעת צער מותרת. הש"ך [בנקודות הכסף] חולק עליו ופוסק כמנהג שמותר לסוך בדבר האסור באכילה [דין סיכה כשתיה נאמר בשמן בלבד, או בתרומה וביום הכיפורים בלבד, כשיטת ר"ת]. הגר"א [או"ח סי' שכו סע' י' ד"ה או בשאר חלב] מדייק מהרמ"א שמותר לסוך בחלב, והוא אוסר. הביאור הלכה [סי' שכו סע' י' ד"ה בשאר חלב] פוסק: "ויעיין בביאור הגר"א שדעתו כדעת הרבה מגדולי הפוסקים דאף בחול אסור דסיכה כשתיה ועל כל פנים מדרבנן אסור ודלא כרבינו תם וסיעתו שהתירו בזה לגמרי. מיהו מנהג העולם לרחוץ בבורית שלנו הנעשים מחלב ורק איזה מדקדקים זהירין בזה. ואם מצוי להשיג בורית שנעשים שלא מחלב בודאי נכון לחוש לדעת המחמירין בזה".

אמנם בספר מקראי קדש [ר' משה הררי הל' יום הכיפורים עמ' 171 הע' סז] מובא בשם הגר"י דז'מיטובסקי שסבונים שלנו שאינם מעדנים את הגוף, אין בהם דין סיכה כלל. לפיכך נראה שבסבונים אין לחשוש כלל, ובמשחות ידיים, אם מורח מפני פצעי יובש מותר לכולי עלמא, אם מורח כדי לעדן את העור, וכן משחות גוף ומשחות פנים, יש מקום לחוש לדעת המחמירים [יש להוסיף נקודה נוספת. הפרי חדש (יו"ד סי' קי"ז) סובר שאין בחלב שנפגם מאכילת אדם דין סיכה כשתיה. לפי שיטתו מותר להשתמש בסבונים ומשחות, שהם אינם ראויים לאכילה. מהביאור הלכה ומהש"ך הדנים בשימוש בבורית ואינם מזכירים סברא זו, משמע שהאיסור קיים אף בדבר שאינו ראוי לאכילה (עיין שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' מח)].